

Doktori értekezés tézisei

**CSELEKVÉSNEVES SZERKEZETEK A
MANYSIBAN**

Bíró Bernadett

Témavezető: Dr. Bakró-Nagy Marianne

Szegedi Tudományegyetem
Nyelvtudományi Doktori Iskola
Uráli Nyelvészet Program

Szeged
2014

1. Bevezetés

Dolgozatomban a manysi (vogul) cselekvésneveket vizsgálom, elsősorban tipológiai szempontból.

A dolgozatnak két fő célkitűzése van. Egyik célom a manysi cselekvésneves szerkezetek morfológiájának és szintaktikai viselkedésének részletes bemutatása, tehát többek között annak vizsgálata, hogy milyen szintaktikai környezetben fordulhatnak elő, milyen mértékben őrzik meg az eredeti ige vonzatkeretét, lehetnek-e saját bővítményeik, toldalékolhatók-e, milyen igei és névszói tulajdonságokkal rendelkeznek. Másik célom a tipológiai szempont érvényesítése vizsgálataim során, tehát a manysi szerkezetek összevetése a cselekvésneves szerkezetekről alkotott tipológiai megfigyelésekkel. Mivel a manysiban a cselekvésnevek szorosan összefonódnak az igenevekkel, ezért röviden kitérek az igenevek, igeneves szerkezetek bemutatására is.

Témaválasztásomat egyrészt az indokolja, hogy a nominalizáció, valamint azon belül a cselekvésneves szerkezetek elemzése központi helyet foglal el az utóbbi évtizedek nyelvészeti kutatásaiban (l. többek között Alexiadou – Rathert 2010, Ylikoski 2003, 2009, Koptjevskaja-Tamm 1993, 2003, 2005, Alexiadou 2001, Laczkó 1997, 1998, 2000). A nagyfokú tudományos érdeklődés magyarázata többek között az, hogy a különféle nominalizáció-típusok kiváló példái a kategóriájukat tekintve ambivalens viselkedést mutató szerkezeteknek (vö. pl. Koptjevskaja-Tamm 2003).

Másrészt viszont a manysi nyelvet illetően a nominalizáció, és azon belül a cselekvésnevek a kevésbé kutatott területek közé tartoznak. A nyelvtanokban általában nem különítik el egymástól az igeneveket és a cselekvésneveket, az igenevek bemutatásánál olvashatunk a különböző igeneves szerkezetekről és az igenevek által betöltött különféle funkciókról, így a nomen actionisi szerepről is. Témaválasztásomat ezen kívül az is indokolja, hogy a kisebb finnugor nyelvek tipológiai szempontból igen feltáratlanok, a nagyobb tipológiai munkák adatbázisában csak elvétve szerepelnek.

Az értekezés témakörében megjelent saját publikációk

Ditranzitív igékből képzett cselekvésnevek a manysiban. *Nyelvtudományi Közlemények* 109: 137 – 150. Budapest, 2013.

Cselekvésnevek a manysiban – Az északi manysi cselekvésnevek valenciája. *Folia Uralica Debreceniensia* 18: 3–33. Debrecen, 2011.

A manysi cselekvésnevek szófaji kérdései. *Nyelvtudományi Közlemények* 105: 255–269. Budapest, 2008.

Cselekvésnevek a vogulban. A nominalizációs skálán való elhelyezés problémái. In: *LingDok 3. Nyelvész-doktoranduszok dolgozatai*. JATE Press, Szegedi Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskola, Szeged, 2003: 7–19.

nyelvtan III. Morfológia. Akadémiai Kiadó, Budapest. 293–409.

Lujima Seripos [Луима Серипос]. Ханты-Мансийский Автономный Округ – Югра газета. Ханты-Мансийск.

Munkácsi Bernát (1892–1896): *Vogul Népköltési Gyűjtemény I–IV.* MTA, Budapest.

Riese, Timothy (2001): *Vogul. Languages of the World/Materials 158.* Lincom Europa, Muenchen.

Rombandeeva, Evdokia Ivanovna [Ромбандеева, Евдокия Ивановна] (1973), *Mansijskij (vogulskij) jazyk. [Мансийский (вогульский) язык.]* Издательство «Наука», Москва. 65–79.

Szabó Dezső (1904): A vogul szóképzés. *Nyelvtudományi Közlemények* 34: 417–443.

Ylikoski, Jussi (2003): Defining non-finites: action nominals, converbs and infinitives. *SKY Journal of Linguistics* 16: 185–237.

Ylikoski, Jussi (2009): *Non-finites in North Saami.* Suomalais Ugrilaisen Seuran Toimituksia = MSFOu 257.

2. Módszerek

Vizsgálataimat csak az irodalmi nyelv alapját képező északi nyelvjárásra korlátozom, mely az egyetlen ma is élő manysi nyelvjárás. A nyelvi anyag forrásai a Munkácsi Bernát (Munkácsi, 1892–1896) és az Artturi Kannisto (Kannisto–Liimola, 1951–1963) által a XIX. század végén/XX. század elején gyűjtött folklórszövegek. Dolgozatom tehát egy szinkrón, tipológiai leírás, s az a szinkrón szint, amelyet tárgyal, a 100 évvel ezelőtti manysi nyelv. Amellett, hogy miért egy viszonylag régi nyelvállapotot vizsgálok, a következő érvek szólnak:

1. A nyelvi anyag nagysága és hozzáférhetősége

A régi szövegekhez hasonló terjedelmű és reprezentativitású, mai beszélt nyelvi anyag nem áll a rendelkezésemre. Habár az elmúlt 100 év során számos újabb folklórszöveg, valamint más jellegű, manysi nyelvű írás jelent meg, és kétségtelen, hogy ma már egyszerűbb anyanyelvi beszélőktől anyagot gyűjteni, akár személyes találkozás, terepmunka nélkül is, mégis úgy láttam, hogy a 19. századi folklórszövegek mind mennyiségüket, mind pedig nyelvi változatosságukat tekintve alkalmasabbak a vizsgálat elvégzésére, ezért döntöttem végül a régebbi nyelvállapot vizsgálata mellett.

2. A nyelvi állapot jellege

A folklórszövegek által képviselt nyelvi állapot még a nyelvi kontaktusoktól inkább mentes, koherensebb grammatikai képet mutató állapot volt, mint a mai.

A korpusz nagysága hozzávetőleg 160.000 szó, amelyből mintegy hétszáz példát gyűjtöttem. Természetesen az a tény, hogy a 100 évvel ezelőtti nyelvállapotot vizsgálom, némileg korlátozza az elvégezhető elemzéseket, hiszen a korpusz nem bővíthető, tehát csak azt lehet vizsgálni, amire található adat a korpuszban. Vizsgálatom során a következőképpen járok el: ha valamire csak néhány példa található a korpuszban, akkor azt olyan jelenséggént értékelem, amely lehetséges, de meglete biztosan nem állítható.

A korpusz kiválasztása során vizsgáltam viszonylag újabb manysi szövegeket is az 1989-től kéthetente megjelenő manysi újságból, a *Lujima Seripos*-ból. A fent említett okok miatt azonban ezek a szövegek végül nem kerültek bele a korpuszba. Dolgozatom 7. fejezetében mégis adok egy rövid elemzést az újabb szövegekben

szereplő cselekvésneves szerkezetekről, az itt közölt adatok azonban csak kiegészítésnek tekinthetők, ez a fejezet tehát csak egyfajta kitekintésként szolgál az újabb szövegek felé. Az újabb nyelvállapot cselekvésneveinek részletes vizsgálata további kutatások tárgyát képezheti.

A manysi cselekvésneves szerkezetek elemzését a *Leipzig Questionnaire on Nominalizations and mixed categories* (Andrej Malchukov, Maria Koptjevskaja Tamm, Peter Cole, Gabriella Hermon, Jaklin Kornfilt, Bernard Comrie, http://www.eva.mpg.de/lingua/tools-at-lingboard/pdf/Malchukov_MixedCategories_Questionnaire.pdf) alapján végeztem el. Ez a kérdőív az egyes nyelvek nominalizációs sémáit, azok szintaktikai, morfológiai és szemantikai tulajdonságait vizsgálja. A kérdőív vizsgálata elsősorban azokra a nominalizációs szerkezetekre irányul, amelyek az igei és főnévi tulajdonságok egyfajta keverékét mutatják. A kérdőív szempontjai, illetve a szempontok alapján végzett elemzések azonban csak vezérfonalként szolgáltak vizsgálataim során, azokat tehát helyenként más forrásokkal is kiegészítettem.

Dolgozatomban kizárólag a „komplex esemény” jelentésű cselekvésnevekkel foglalkozom, és elsődleges célom a manysi cselekvésnevek szintaktikai tulajdonságainak bemutatása, és annak vizsgálata, hogy a cselekvésnevek milyen igei, illetve milyen főnévi tulajdonságokkal rendelkeznek. A kérdőív azon pontjait, amelyek nem az ilyen típusú nominalizációkkal foglalkoznak, illetve amelyek nem az általam vizsgált kérdésekre irányulnak, valamint azokat, amelyek kidolgozását a rendelkezésemre álló példák alapján, illetve anyanyelvi kompetencia nélkül nem tartom lehetségesnek, nem használtam fel vizsgálatom során.

3. A dolgozat felépítése

Dolgozatomban tehát a manysi cselekvésneves szerkezetek morfológiáját és szintaktikai viselkedését mutatom be. Mivel a cselekvésnevek a nominalizáció során létrejövő főnevek egyik csoportját alkotják, ezért a bevezetés és a korpusz bemutatása után a második fejezetben áttekintem a nominalizáció fajtáit és funkcióit általában.

Hivatkozások

- Alexiadou, Artemis (2001): *Functional structure in nominals: nominalization and ergativity*. John Benjamins, Amsterdam.
- Alexiadou, Artemis – Rathert, Monika (eds.) (2010): *The Syntax of Nominalizations across Languages and Frameworks*. De Gruyter Mouton, Berlin/New York.
- Comrie, Bernard – Thompson, Sandra Annear (1985): Lexical nominalization. In: Shopen, Timothy (ed.), *Language typology and syntactic description III*. Cambridge University Press, Cambridge. 349–398.
- Kannisto, Artturi – Liimola, Matti (1951–1963): *Wogulische Volksdichtung I-VI*. MSFOu. 101, 109, 111, 114, 116, 134.
- Kálmán Béla (1989): *Chrestomathia Vogulica*. Tankönyvkiadó, Budapest. (harmadik kiadás)
- Koptjevskaja-Tamm, Maria (1993): *Nominalizations*. Routledge, London – New-York.
- Koptjevskaja-Tamm, Maria (2003): Action nominal constructions in the languages of Europe. In: Plank, F. (ed.), *Noun phrase structure in the languages of Europe*. Mouton de Gruyter, Berlin. 723–761.
- Koptjevskaja-Tamm, Maria (2005): Action nominal constructions. In: Dryer, Matthew S. & Haspelmath, Martin (eds.), *The World Atlas of Language Structures Online*. Max Planck Digital Library, Munich. Chapter 62. <http://wals.info/chapter/62> (hozzáférés: 2011. november 7.)
- Laczkó Tibor (1997): Action Nominalization and the Possessor Function Within Hungarian and English Noun Phrases. *Acta Linguistica Hungarica* 44: 413–475.
- Laczkó Tibor (1998): Some Remarks on Argument Structure Inheritance by Derived Nominals. In: József Andor–Béla Hollósy–Tibor Laczkó–Péter Pelyvás (eds.), *The Diversity of Linguistic Description. Studies in Linguistics. In Honour of Béla Korponay*. KLTE, Debrecen. 219–240.
- Laczkó Tibor (2000): Az ige argumentumszerkezetét megőrző főnévképzés. In: Kiefer Ferenc (szerk.), *Strukturális magyar*

ért, számára' névutó segítségével. Az újabb szövegekben jelentősen megnövekedett az ilyen szerkezeteknek a száma, és teljesen következetes a használatuk, ok- és célhatározói tartalmak kifejezésére – úgy látszik – szinte csak ezeket használják.

Végül kevésbé gyakori, de szintén tipikus funkciója az *-n* és *-m* képzős cselekvésneveknek a tagadás kifejezése *ātim* 'nincs' állítmánnyal. Az újabb szövegekből származó anyagomban ilyen példák nem fordultak elő, de ez természetesen nem jelenti azt, hogy a cselekvésneveknek ez a funkciója már nem létezik.

A cselekvésnevek funkciói kapcsán megállapítottam, hogy bizonyos funkciók inkább az egyik, míg mások inkább a másik cselekvésnévhez kötődnek. Jellegetesen az *-n* képzős cselekvésneves szerkezetek fejezik ki az utóidejűséget, az időpontot/végpontot, illetve a cél- és okhatározói tartalmakat. A tagadás kifejezése viszont inkább az *-m* képzős cselekvésnevekhez köthető.

A cselekvésneves szerkezetek legfőbb funkcióiról elmondható, hogy az újabb szövegekben talán még inkább tetten érhetők, és még egyértelműbben azonosíthatók. Azoknak az idő-, cél-, ok- és módhatározói tartalmaknak a kifejezésére, amelyeket például a magyarban megfelelő határozói mellékmondatokkal fejezünk ki, az újabb manysi szövegekben jellegetesen és következetesen az *-n* és *-m* képzős cselekvésneves szerkezetek használatosak. Az újabb szövegekből származó példák alapján úgy látszik tehát, hogy az *-n* és az *-m* képzők teljesen produktívan használatosak bármilyen igéből képzett főnév, cselekvésnév létrehozására, s e cselekvésnevek létrehozására jellemzően ezeket a szuffixumokat használják.

A harmadik fejezet a cselekvésnevek és cselekvésneves szerkezetek definícióját, az ezzel kapcsolatos problémákat, valamint a cselekvésneves szerkezetek vizsgálatának különböző megközelítési módjait tartalmazza.

Mivel a manysiban, mint számos más nyelvben, a cselekvésnevek összefonódnak egyéb nem-véges (non-finite) igealakokkal, a negyedik fejezetben bemutatom ezen igealakok meghatározásának nehézségeit és a nem-véges igealakok egymáshoz való viszonyát.

Az ötödik fejezetben áttekintem, hogy a manysiról írott szakirodalomban milyen nem-véges igealakok jelennek meg, ezeket hogyan kezelik az egyes szerzők, illetve azt, hogy tesznek-e említést cselekvésnevekről. A fejezet végén érvelek amellett, hogy a manysiban a hagyományosan melléknévi igeneveknek tartott szóalakok töltik be a („komplex esemény” jelentésű) cselekvésnevek szerepét is.

A hatodik fejezet a manysi cselekvésneves szerkezetek morfológiai és szintaktikai tulajdonságainak részletes vizsgálatát tartalmazza a már említett kérdőív (*Leipzig Questionnaire on Nominalizations and mixed categories*) alapján.

A hetedik fejezetben röviden bemutatom, hogy a száz évvel ezelőtti nyelvállapothoz képest milyen változások történtek a cselekvésnevek morfológiai és szintaktikai tulajdonságaiban az újabb szövegek tanúsága alapján.

A nyolcadik fejezetben áttekintem a manysi cselekvésneves szerkezetek főbb funkcióit, és végül a kilencedik fejezetben összegzem vizsgálatom eredményeit.

A dolgozatot angol nyelvű összefoglaló, köszönetnyilvánítás és bibliográfia zárja.

4. Cselekvésnevek és cselekvésneves szerkezetek

Dolgozatomban a cselekvésneves szerkezeteket Comrie and Thompson, valamint Koptjevskaja-Tamm alapján (Comrie and Thompson 1985, Koptjevskaja-Tamm 2005) a következőképpen határozom meg:

A cselekvésneves szerkezetek (ANC-k) olyan szerkezetek, amelyek feje egy cselekvésnév (egy igéből képzett főnév), és

amelyek tartalmazzák egy propozíció vagy predikátum egy vagy több folytatóját (reflexes), pl.:

- (1) *the enemy's distruction of the city (The enemy destroyed the city.)*
- (2) *the loud chanting in the quad (chanting loudly in the quad)*

(Comrie 1976: 178, Comrie and Thompson 1985: 358)

Az ANC-k tipikusan rendelkeznek mind a ragozott igét tartalmazó mondatok, mind pedig a nem-képzett főnévi fejű főnévi frázisok szintaktikai tulajdonságaival.

A cselekvésneves szerkezet fejeként álló cselekvésnevek főnevek, vagy legalábbis tipikus főnévi pozícióban megjelenő szóalakok, amelyek a főnevekre jellemző inflexiós tulajdonságokat mutatnak, és/vagy a főnevekhez hasonlóan kapcsolódhatnak adpozíciókkal. A cselekvésnevek igékből jönnek létre valamilyen meglehetősen produktív módon, akár képzés, akár inflexió útján, és eseményekre és/vagy tényekre utalnak. A cselekvésnevek ugyanúgy eseményekre referálnak, mint az igék, azoktól eltérően azonban úgy, hogy az eseményeknek nevet adnak. A cselekvésnevek tehát egyesítik az igék és a főnevek szemantikai és diskurzusjegyeit, valamint morfológiájukban is kombinálódnak az igei és névszói vonások, és az egyes nyelvek az igei vagy a névszói szóosztályhoz közelebb állóként kezelik őket (Koptjevskaja-Tamm 1993: 6, 2005).

A manysiban a fenti definíciónak megfelelő cselekvésneves szerkezetek *-n* és *-m* képzős deverbális névszókat tartalmaznak, amelyeket a szakirodalom hagyományosan melléknévi igenevekként tart számon. A cselekvésnevek és az egyéb nem-véges igealakok (főnévi, melléknévi és határozói igenév) összefonódása meglehetősen gyakori a világ nyelveiben, ezekre a nem-véges igealakokra éppen az a jellemző, hogy egynél több szintaktikai funkcióban használatosak.

A manysiról írt szakirodalomban általában nem különítik el egymástól élesen az igeneveket és a cselekvésneveket, az igenevek bemutatásánál olvashatunk a különböző igeneves szerkezetekről és az igenevek által betöltött különféle funkciókról, így a nomen actionisi szerepről is. A különböző szerzők még az igeneveket sem kezelik egységesen: vagy az igékből képzett névszóknál tárgyalják

Az igei kategóriák megőrzésének szempontjából sem történt változás az újabb szövegek cselekvésneves szerkezeteiben. Az egyetlen lehetséges különbség a régi szövegekhez képest az, hogy a rendelkezésemre álló példák alapján úgy tűnik, hogy a direkt tárgyvaló egyeztetés, amely a szenvedő értelmű cselekvésneveknél korábban előfordult, az újabb szövegekben már ritkábban jelenik meg. Ez egyúttal azt is jelentené, hogy az aktív/passzív megkülönböztetés az újabb szövegek cselekvésneveiben többnyire már szintaktikailag sem őrződik meg.

A további vizsgálati szempontokat illetően (határozói bővítmények megjelenése, módosítók megjelenése, főnévi kategóriák megjelenése) nem mutatható ki eltérés a régi és az újabb szövegek cselekvésneves szerkezetei között.

7. A cselekvésneves szerkezetek legfőbb funkciói

Végezetül összegyűjtöttem a manysi cselekvésneves szerkezetek legtipikusabb, leggyakrabban előforduló funkcióit, amelyek mind a régi szövegekre, mind pedig az újakra egyaránt jellemzők.

A cselekvésneves szerkezetek talán legtipikusabb és leggyakoribb funkciója az időhatározói mellékmondatok „helyettesítése”. Ezen belül a cselekvésneves szerkezetek kifejezhetnek előidejűséget, egyidejűséget, utóidejűséget (a mondat ragozott igéjéhez képest), valamint végpontot/időpontot is. Az előidejűség kifejezése a *jui-pālt* 'után' névutóval, az egyidejűségé *-t* lokatívuszraggal vagy *χalt(e)* 'közben', *porat* 'idején', illetve *ōramt(e)* 'idején' névutóval, az utóidejűség kifejezése *ēli-pālt* 'előtt' névutóval, a végpont kifejezése pedig *-(i)γ* transzlatívuszraggal történik.

A cselekvésneves szerkezetek következő jellegzetes funkciója egyfajta befejezett jelen idő kifejezése, azaz egy olyan cselekvés, történés időtartamának megadása, amely a múltban kezdődött, és a beszéd pillanatában is tart. Az ilyen szerkezetek felépítése a következő: *cselekvésnév + időegység transzlatívuszban + jēmtas* 'vált, lett' ige, illetve a cselekvésnév állhat a szerkezet végén is.

Szintén gyakori, hogy a cselekvésneves szerkezetek okhatározói vagy célhatározói tartalmat fejeznek ki a *māγas* 'miatt,

Anyanyelvi beszélőktől való anyaggyűjtés hiányában az újabb nyelvallapotra vonatkozó vizsgálataim a *Lujima Seripos*ból származó szövegekre irányultak. A *Lujima Seripos* egy kéthetente megjelenő manysi újság, amelynek 14 számát dolgoztam fel.

Az ebben a fejezetben bemutatott eredmények, megállapítások tehát jóval kisebb korpuszból (62 800 szó) származnak, és jóval kevesebb (200) példán alapulnak.

Az újabb manysi szövegek cselekvésneves szerkezetei kapcsán megállapítottam, hogy nem történt jelentős változás sem a cselekvésnevek morfológiai és szintaktikai tulajdonságait, sem pedig a cselekvésneves szerkezetek használatát illetően. A cselekvésnevek továbbra is ugyanazokban a pozíciókban fordulhatnak elő, mint a régi szövegekben. A példák alapján az alapvető argumentumok jelölése sem változott. Az újabb szövegekben is főnévi típusú (birtokos személyragos) jelöléssel fejezik ki mind az intranszitiv, mind pedig a tranzitív ige alanyát. A főnévi direkt tárgy továbbra is jelöletlen (csakúgy, mint a ragozott igék mellett), a személyes névmási tárgyak pedig megtarthatják eredeti tárgyesetüket (habár ilyen példám az újabb szövegekből is meglehetősen kevés volt).

A legfontosabb változást az újabb szövegekben a birtokos személyrag nélküli, tehát az alannal nem egyeztetett cselekvésnevek számának jelentős megnövekedése jelenti. Erre magyarázatul szolgálhat a példák forrásának jellege: az újságnyelvben nagyon gyakran fordulnak elő olyan (személytelen, vagy szenvedő értelmű) szerkezetek, amelyekben a cselekvésnév bázisigéjének alanya általános, határozatlan vagy nem ismert, s az ilyen alannal – úgy tűnik – nem történik egyeztetés. Míg a folklórszövegekben az ilyen, szenvedő értelmű szerkezetek esetén a cselekvésnév a direkt tárggyal volt egyeztetve, ez az újabb szövegekre valószínűleg már nem feltétlenül jellemző, az ilyen példák többségében az egyeztetés teljesen hiányzik.

További változás az újabb szövegekben a kitett és a rejtett alanyok arányának változása. Míg a folklórszövegekben a „logikus” elvárásoknak megfelelően a birtokos személyragos cselekvésnevek mellett kevésbé fordult elő kitett alany, a személyrag nélküli cselekvésnevek mellett pedig többnyire megjelent a kitett alany, úgy tűnik, hogy az újabb szövegekre ennek a helyzetnek majdnem a fordítottja a jellemző, vagy legalábbis az elvárásoknak megfelelő, „logikus” rend meglazulásának nyomai láthatók.

őket (Szabó Dezső: *A vogul szóképzés* (1904)), vagy nem-ragozható igealakként az igéknél (E. I. Rombandeeva: *Manszijszkij /vogulszkij/ jazyk* (1973), illetve a szintaxis bemutatásánál (Timothy Riese: *Vogul* (2001)), vagy külön szóosztályként jelennek meg (Kálmán Béla: *Chrestomathia vogulica* (1989)). A szintaxis bemutatásánál az igevevekkel kapcsolatban megemlítik, hogy különböző melléknévi igenévi és határozói igenévi formák használatosak a manysiban alárendelő mellékmondatok helyett, és felsorolják a jellegzetes, igevevekkel alakult manysi szerkezeteket is.

Dolgozatomban amellet érveltem, hogy az általam vizsgált szerkezetekben az *-n* és *-m* képzős származékok cselekvésnévi szerepet töltenek be, s erre bizonyítékként elsősorban szintaktikai pozíciójuk (főnévi fejként állnak, és nem főnévi jelzőként, esetragokkal, névutókkal kapcsolódnak), valamint az időviszonyok kifejezésére való képtelenségük szolgál.

(3) *lū-majt tārā pos - nū - iγ pajta - we*
lő-máj át- fő-AN-TRANSL főz-PASS[3SG]
'A lómáját mindaddig főzik, míg teljesen szét/át nem főtt.'
(VNGy¹ IV: 419)

(4) *toχ ūriylā - nā - m χaltə*
így váraozik-AN-SG<1SG közben
kwon ta joxtə - mǎ - t sujt - i
kívül ím jön-AN-SG<3SG hallatsz-PRES[3SG]
'Aközben, hogy így váraozom, ím kívülről az ő jövedele hallik.'
(VNGy III: 70)

Mivel példáim alapján az *-n* és *-m* képzős cselekvésnevek csupán néhány területen mutatnak némi különbséget morfológiai és

¹ VNGy = Munkácsi Bernát 1892–1896: *Vogul Népköltési Gyűjtemény I–IV*. MTA, Budapest.

szintaktikai viselkedésüket illetően, a vizsgálat során együtt tárgyaltam őket az egyes részeknél utalva az esetleges különbségekre.

5. Eredmények

Az alábbiakban pontokba szedve összegzem a dolgozat főbb eredményeit, a vizsgálat alapjául szolgáló kérdőív paramétereit és a dolgozat menetét követve.

5.1. Milyen szerkezetekben fordulnak elő az adott nominalizációk?

A manysi *-n* és *-m* képzős szóalakok megjelenhetnek argumentumi mellékmondatokban, határozói mellékmondatokban, valamint (redukált) alanyi, tárgyi és határozói vonatkozó mellékmondatokban. (A vonatkozó mellékmondatokban igenévi szerepben, az egyéb esetekben pedig cselekvésnévként.) Az *-n* és *-m* képzős cselekvésnevek előfordulhatnak minden olyan pozícióban, amelyben a főnevek: állhatnak alanyként, direkt tárgyként, határozóként és adpozíciók tárgyaként.

5.2. Alapvető mondattan

A cselekvésneves szerkezetek alapvető szintaxisa kapcsán a legfontosabb vizsgálati szempont a bázisige alanyának és direkt tárgyának kifejezési módja a cselekvésnév mellett, hiszen a cselekvésnevek hibrid igei-névszói természetét mutató bizonyítékok közül talán ez a legérdekesebb.

A manysiban mind az intranszítív, mind pedig a tranzitív ige alanya jelöletlen birtokosként jelenik meg a nominalizált szerkezetben, vagy csak birtokos személyrag utal rá a cselekvésnéven. A tranzitív igét tartalmazó mondat nominalizálása esetén mindkét argumentum, az alany és a direkt tárgy is megjelenhet egyszerre a cselekvésneves szerkezetben: az alany tehát jelöletlen birtokosként, a direkt tárgy pedig főnév esetén jelöletlenül, személyes névmás esetén pedig akkuzatívusban (ahogyan a ragozott igés mondatban is). Az argumentumok sorrendje megfelel a mondatok alapszórendjének (SOV). Ha a mondatban csak a direkt

5.7. Cselekvésneves szerkezetek: ragozott igés mondatokra és főnévi csoportokra jellemző tulajdonságok – Összegzés

A manysi cselekvésneves szerkezetek a főnévi csoportokhoz hasonlítanak az alany kifejezését illetően, hiszen az birtokosként jelenik meg a cselekvésnév mellett. A direkt tárgy kifejezése a szenvedő értelmű cselekvésneves szerkezetekben ugyanígy történik, ez tehát szintén inkább a főnévi csoportra jellemző tulajdonság.

A ragozott igés mondatokhoz közelíti azonban a manysi cselekvésneves szerkezeteket az a tény, hogy a személyes névmási tárgy megőrzi tárgyasetét a cselekvésnév mellett, valamint az, hogy a nem alanyi és nem direkt tárgyi bővítmények a mondatokra jellemző alakban állnak a cselekvésneves szerkezetben is. Szintén a mondatokra jellemző tulajdonság, hogy a cselekvésnevek határozói módosítókkal kapcsolódnak. A mondatokra és a cselekvésneves szerkezetekre egyaránt jellemző tulajdonságok közé sorolható még az is, hogy az alannal való egyeztetés mind az előbbiekből, mind pedig az utóbbiakban megtalálható, a cselekvésneves szerkezetekben azonban nem kötelező jellegű, illetve a mondatokétól eltérő típusú egyeztetés jelentkezik. (Részben ide tartozik a direkt tárggyal való egyeztetés megjelenésének lehetősége is, ez azonban a cselekvésneves szerkezeteknél erősen korlátozott /csak a szenvedő értelmű szerkezeteknél jellemző/, és ha megjelenik, akkor is főnévi típusú egyeztetésről van szó.)

Mindezek alapján úgy tűnik, hogy a manysi cselekvésneves szerkezetek inkább a ragozott igés mondatokhoz állnak közelebb, és nem a főnévi csoportokhoz.

6. Cselekvésnevek az újabb manysi szövegekben – Kitekintés

Kiegészítésként megvizsgáltam néhány újabb manysi szöveg cselekvésneves szerkezeteit is, az ezekre vonatkozó megállapítások azonban természetesen nem tekinthetők abszolút érvényűnek. Céljaim között nem szerepelt az újabb szövegek részletes vizsgálata, pusztán csak kiegészítő adatokat kívántam szolgáltatni, és egyfajta általános képet adni az újabb nyelvi állapot cselekvésneves szerkezeteiről.

A manysi cselekvésneves szerkezetekre a főnévi módosítók megjelenése nem jellemző.

5.6. Cselekvésnevek: főnévi és igei tulajdonságok – Összegzés

Vizsgálatom alapján a manysi *-n* és *-m* képzős cselekvésnevek – más nyelvek cselekvésneveihez hasonlóan – a főnévi és igei tulajdonságok keverékét mutatják, és ennek megfelelően a velük alkotott cselekvésneves szerkezetek is rendelkeznek mind a főnévi csoportokra, mind pedig a ragozott igét tartalmazó mondatokra jellemző tulajdonságokkal.

A cselekvésnevek főnévi tulajdonságai közé sorolhatók a következők:

1. Esetragokkal, névutókkal és birtokos személyragokkal való kapcsolódás képessége.

2. Az alany (**S** és **A**) birtokosként való megjelenése a nominalizált szerkezetben, azaz a főnévi típusú birtokos egyeztetés megjelenése.

3. Szintén főnévi típusú egyeztetés megjelenése a direkt tárgy jelölésénél a szenvedő értelmű cselekvésnevek mellett.

Igei tulajdonságnak tekinthetők a következők:

1. A személyes névmási direkt tárgy képessége tárgyesetének megőrzésére.

2. A tagadás „kategóriájának” megőrzése.

3. Igei (határozói) módosítókkal való kapcsolódás.

Az igei kategóriák nagy része tehát elveszik a nominalizációban, illetve amelyek megmaradnak, a tagadás kivételével azok is vagy csak szintaktikailag őrződnek meg (igenem), vagy pedig csak részben, illetve főnévi vonásokkal párosulva (direkt tárgy kifejezése a szenvedő cselekvésnevek mellett, egyeztetés az alannyal és a direkt tárggyal). A főnévi tulajdonságok közül viszont majdnem mind megőrződik, kivéve, hogy a cselekvésnevek mellett nem jellemző a főnévi módosítók megjelenése.

Ezek alapján tehát úgy tűnik, mintha a manysi cselekvésnevek inkább főnévi természetűek lennének.

tárgy jelenik meg, és az alanyra csupán a birtokos személyrag utal, a tárgy a fent leírthoz hasonló módon viselkedik: a főnévi tárgy jelöletlen, míg a személyes névmási tárgy megőrzi eredeti jelöltségét (az akkuzatívuszt).

Ha azonban a tranzitív igéből képzett cselekvésnév szenvedő értelmű, az (általános vagy határozatlan) alany nem jelenik meg a cselekvésneves szerkezetben, a cselekvésnév pedig az alany helyett a direkt tárggyal egyeztetődik, vagyis a cselekvésnéven megjelenő birtokos személyrag a direkt tárgyra utal.

Mindezek alapján megállapítható, hogy mind az intranszitiv ige alanya (**S**), mind pedig a tranzitív ige alanya (**A**) birtokosként jelenik meg a cselekvésnév mellett. A direkt tárgy (**P**) pedig megőrzi eredeti jelöltségét, illetve jelöletlenségét: ha főnév, továbbra is alanyesetben áll, ha pedig személyes névmás, akkor tárgyesetben. Így tehát a manysi a Pos-acc nominalizációs típusba sorolható (**S** és **A** birtokosi pozícióba kerül a cselekvésnév mellett, **P** pedig megőrzi eredeti jelöltségét).

A cselekvésneveken megjelenő birtokos személyragok kitétele nem kötelező, de mindkét cselekvésnév esetén túlnyomó többségben vannak a birtokos személyraggal ellátott, tehát az alannyal egyeztetett alakok. Az előzetes feltételezéseknek megfelelően, ha a cselekvésnéven Px utal az alanyra, akkor kevésbé jellemző a kitett alany a cselekvésnév mellett (nem szükséges tehát a „kettős jelölés”, de nem is tiltott), viszont ha nincs alany-jelölő funkciójú Px a cselekvésnéven, akkor nagyobb arányban jelenik meg kitett alany a szerkezetben (de ilyenkor is lehetséges az alany elhagyása). Megállapítottam továbbá, hogy mind a birtokos személyragos, mind pedig a személyrag nélküli cselekvésnevet tartalmazó szerkezetek esetén nagyobb azoknak az aránya, amelyekben a cselekvésnév és a ragozott ige alanya különböző. Erre magyarázatul szolgál az a tény is, hogy az adatok igen nagy részét teszik ki a *cselekvésnév + 'látszik'/'hallatszik'* típusú szerkezetek, amelyeknél a két alany nyilvánvalóan különböző kell, hogy legyen. Ezen kívül szintén elég gyakoriak a „*valamennyi nap eltelte/elmúltá után valami történt/valaki csinál(t) valamit*” típusú példák is, és ezeknél is szükségszerűen különbözik a cselekvésnév és a ragozott ige alanya.

Megjegyzendő még, hogy az alanyra utaló birtokos személyrag a cselekvésnév helyett – ritkábban – a cselekvésnévhez kapcsolódó névutón is megjelenhet.

5.3. Deverbalizáció: morfológiai aspektusok

A manysi cselekvésnevek igei tulajdonságait illetően megállapítottam, hogy a ragozott igékre jellemző igei kategóriák nagy része elveszik a nominalizációban. Az igeidő és a mód kategóriája egyáltalán nem őrződik meg, a cselekvésnevek kizárólag esetragok, illetve névutók segítségével képesek valamiféle relatív időt kifejezni (a mondat ragozott igéjéhez képest). A ragozott igék esetén meglévő aktív/passzív megkülönböztetés sem őrződik meg morfológiailag a manysi cselekvésnevekben, szintaktikailag azonban feltételezhetően megőrződik. Mégpedig azokban a szenvedő értelmű cselekvésneves szerkezetekben, amelyekben nincs jelen az ágens, viszont a cselekvésnév a (hangsúlyos) direkt tárggyal van egyeztetve, nem pedig az alannal (eltérően az aktív értelmű cselekvésnevektől). Csak ezekben a szerkezetekben őrződik meg tehát a tárggyal való egyeztetés is, amely az aktív értelmű cselekvésneveknél elveszik. A tárggyal való egyeztetés azonban a ragozott igéktől eltérően nem tárgyas igei személyragokkal, hanem (névszói) birtokos személyragokkal történik ezekben a manysi nominalizációkban. Hasonlóképpen főnévi típusú birtokos egyeztetés jelenik meg a cselekvésneves szerkezetekben az alannal való egyeztetésnél: a nominalizált ige eredeti alanyára birtokos személyrag utalhat a cselekvésnéven, de ennek megjelenése nem kötelező. Az alannal való egyeztetés tehát megőrződhet a manysi cselekvésnevekben. Ezekon kívül megőrződik még a tagadás „kategóriája”, ez formailag és funkcióját tekintve is hasonlóan működik a cselekvésnevek és a ragozott igék esetében.

5.4. Deverbalizáció: szintaktikai aspektusok

A manysi cselekvésneves szerkezeteknek a mondatokra jellemző tulajdonságai kapcsán az alany és a direkt tárgy jelölésén kívül az egyéb bővítmények és a módosítók vizsgálatát végeztem el.

Amint az igei tulajdonságok megőrzése kapcsán említettem, mind az intranszítív, mind pedig a tranzitív ige alanya jelöletlenül áll a

nominalizált szerkezetben, csakúgy, mint a mondatokban. Míg azonban a mondatokban kötelező az alannal való egyeztetés megjelenése az ige, a nominalizált szerkezetben ez opcionális. Az adatok többségében a cselekvésnév mégis egyeztetve van az alannal, ez az egyeztetés azonban nem igei, hanem főnévi típusú, birtokos egyeztetés. A direkt tárgy szintén olyan formában jelenik meg a cselekvésnevek mellett, ahogyan a mondatokban is: a főnévi direkt tárgy jelöletlenül, a személyes névmási tárgy pedig akkuzatívuszban. A mondatokban a direkt tárggyal is történik egyeztetés, ennek szabályai azonban nem teljesen tisztázottak. A nominalizációban a tárggyal való egyeztetés csak a szenvedő értelmű cselekvésneves szerkezetekben található meg, s itt sem igei, hanem főnévi típusú egyeztetésről van szó.

A nem alanyi és nem direkt tárgyi bővítmények – mint a világ nyelveiben általában – a manysi nominalizációkban is megőrzik eredeti formájukat, s az eredeti ige által megkövetelt esetben (vagy névutóval) jelennek meg a cselekvésnevek mellett, csakúgy, mint a mondatokban.

A módosítókat illetően megállapítottam, hogy a manysi *-n* és *-m* képzős cselekvésnevek leggyakrabban időhatározókkal kapcsolódnak, de előfordulhatnak helyhatározókkal és módhatározókkal is. Főnévi módosítók (azaz melléknevek) megjelenése nem jellemző a manysi nominalizációkban, helyettük a cselekvésnevek igei (határozói) módosítókkal kapcsolódnak.

5.5. Főnevesülés: morfológiai és szintaktikai aspektusok

A főnévi kategóriák közül a manysi *-n* és *-m* képzős cselekvésnevek felvehetnek bizonyos esetragokat (lokatívusz és transzlátívusz), a birtokos személyragokat (az alannal vagy a direkt tárggyal való egyeztető morfémaként), valamint a főnevekhez hasonlóan kapcsolódhatnak névutókkal. Az esetragok közül a transzlátívuszragot kizárólag az *-n* képzős cselekvésnevek veszik fel, míg a lokatívuszraggal többnyire az *-m* képzősök kapcsolódnak. A névutókat illetően az *-n* képzős cselekvésnevek a *χalt* 'közben, amint', az *-m* képzősök pedig a *jui-pālt* 'után' névutóval fordulnak elő legtöbbször. A cselekvésnevek determinánsokkal (mutató névmásokkal) való előfordulására nem találtam egyértelmű példákat.